

Списание "Анамнеза" брой 12, 2011 г.

**За да разлиствате страниците,
посочете с мишката върху долния
десен ъгъл.**

**Можете или да ги обръщатете веднага,
чрез натискане, или да ги разгръщате
бавно, като истинска книга, държейки
натиснат бутона на мишката.**

Приятно четене!

[Свали в PDF](#)

КОНСТИТУЦИОННИ ВЪЗГЛЕДИ НА РУСКАТА ЕМИГРАЦИЯ ОТ 20-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Ася Атанасова

След Октомврийската революция от 1917 г. Русия вече не е същата. Старият самодържавен строй е свален, но той не се заменя с демократично управление. Напротив – мечтите на милиони хора са попарени. Всички, които се борят за конституция, права, свободи, плурализъм, парламентаризъм, са излъгани, нещо повече, те трябва да напуснат Русия. В новия държавен ред, наложен от болшевиките, няма място за много от представителите на руския елит. След края на гражданската война (1918-1920), а и по време на самата нея, започва да се образува руската Бяла емиграция.

Самото ѝ формиране става много бързо, само в рамките на няколко години, а нейната численост е огромна. През 1921 г., по време на X конгрес на РКП(б), Ленин

споменава за „два милиона“ напуснали Русия¹. Същата цифра е спомената и в бюлетина на Бюрото на руския печат в Константинопол по данни на Пьотр Врангел. И нещо друго, характерно за руската бяла емиграция – това е цветът на нацията, от страната са прогонени най-образованите хора, тези, които не искат да се примирят с болшевишкия режим, и съответно – тези, които не са нужни на този режим. Останали извън родината, те не престават да се интересуват от нейната съдба и започват да се борят срещу болшевиките в Русия с най-силното средство, с което разполагат – интелекта си. Тоест, може да заключим, че извън границите на Русия се оформя огромна група от хора, която в по-голямата си част има политическа насоченост. Емиграцията напуска страната вследствие на Октомврийската революция и загубата в гражданската война. За нея става невъзможно да води политическа борба в Русия и затова го прави извън нейните граници. Бялата емиграция изиграва важна роля не само в политическия живот, но и в културния. Тя се отличава с огромната си научна дейност и дори с откриването на факултети и университети, където преподават нейни представители. Достатъчно е само да споменем, че в излезлия указател през 1953 г. в Ню Йорк „Политика, идеология, бит и научни трудове на руската емиграция, 1918-1945“ са изброени 1435 заглавия на руски емигрантски списания от различни сфери.

Голяма част от емиграцията остава силно политизирана и насочва своята работа към критика на

¹ Ленин, В. *Полное собрание сочинений*. Т. 44, с. 39.

болшевиките, към размишления защо точно те успяват да вземат властта в Русия. Повечето от тях си задават въпроси, свързани с характера и осмислянето на Октомврийската революция: защо всичко излиза извън контрол, какво би станало, ако болшевиките се бяха провалили, защо Русия не тръгва по демократичния път на развитие.

Едни от най-интересните и оригинални отговори на всички тези въпроси намираме в работите на руската емиграция, занимаваща се с конституционно право². Нейни представители се пръскат из цяла Европа и САЩ, за да продължат борбата си срещу новата реалност в Русия. Всички те разработват различни конституционни проекти с надеждата един ден те да могат да се реализират в собствената им страна. Техните идеи и възгледи са разнообразни, но това е нормално – в редиците им има представители на почти всички опозиционни политически партии, които виждат държавното устройство на Русия по различен начин. Центрове на конституционната правова наука стават София, Париж, Берлин, Ню Йорк и др. Извън границите на Русия в тази насока работят Лев Петражицки, Павел Виноградов, Павел Милюков, Пьотр Струве, Николай Бердяев, Питирим Сорокин, Семьон Франк, Николай Алексиев, Сергей Булгаков, Павел Новгородцев, Иван Илин и много други.

П. Милюков, П. Струве, С. Булгаков се интересуват от държавната организация на Русия, от правата на

² В работата си ще разгледам основно конституционните възгледи на руската емиграция в Париж.

човека, от развитието на конституционализма. Останала извън границите на Съветския съюз, емиграцията не се съобразява с догмите, налагани там и смело излага своите възгледи по тези въпроси.

Към 1922 г. се създават научни организации на руската емиграция в България, Германия, Англия, Франция, Югославия и др. Централен орган на учените е „Съюз на Руските академични организации зад граница“, чиято цел е да продължи делото на науката и образованието зад граница. В Периода 1921-1930 г. се провеждат пет конгреса на съюза в Прага, София, Белград³. В България е направен опит за създаване на висше учебно заведение с два факултета – юридически и филологически. Българското Министерство на народното просвещение дава своето съгласие, но представителите на Антантата и САЩ се отказват от финансиране. Същото прави и милиардерът Вандерман, заявявайки, че „изучаването на право и филология в съвременните условия е разкош, за който не трябва да се харчат пари“⁴. През 1927 г. емиграцията в България създава Руски народен университет, ръководен от Пьотър Бицилли. Юридически факултети се създават в Прага и Харбин. В Прага през 1920 г. се разработва проектът „Основи на Конституцията на Руската държава“, който намира голям отзвук сред емиграцията. Неговите главни идеи са: формата на държавно устройство да се определи

³ Кудинов, О. *Конституционные проекты Белого движения и конституционно-правовые теории российской белоэмиграции (1918-1940-е гг.)*. М., 2006, 40-41.

⁴ Пак там, с. 43.

от Учредително събрание; главата на държавата да се избира от двете палати с просто мнозинство; законодателната власт да е в ръцете на две палати – Държавна дума и Държавен съвет; съдебната власт да е в ръцете на Върховен административен съд и Върховен граждански съд⁵. Водещи руски юристи четат лекции още в Сърбия, Германия, Франция, САЩ. Затова може да се твърди, че през 1922 г. извън границите на Съветския съюз се създава оригинална руска конституционно-правова школа.

Конституционните търсения на емиграцията са в няколко основни направления: конституционно-монархически, либерално-републикански, демократично-социалистически. Те опитват да преодолеят своите различия в Париж през 1921 г. на общ конгрес под името Руско национално обединение. Изслушани са 18 доклада, всички присъстващи искат да се създаде надпартийна организация. Основната им цел е сваляне на болшеvizма, но така и не се стига до изработването на конкретна програма⁶.

В Константинопол се появява организацията Руски съвет, водена от ген. П. Врангел. Неговата идея е да съюзи силите на бялото движение и да разгроми болшевиките,

⁵ Орчакова, Л. *История отечественного государства и права*. Ч. 2. –

http://e-college.ru/xbooks/xbook036/book/index/index.html?part-004*page.htm

⁶ Пак там; Кудинов, О. *Конституционные проекты Белого движения и конституционно-правовые теории российской белоэмиграции (1918-1940-е гг.)*. М., 2006, с. 54.

това е основната цел на организацията⁷. Той иска армията да е извън политиката, да е „надпартийна“. Руският съвет гледа на себе си като на приемник на законната власт, но не намира привърженици сред емиграцията и още през 1922 г. се разпада.

През 1921 г. монархистите се събират на конгрес в курортния град Райхенхал, като избират висш монархически съвет. Според тях краят на Съветска Русия е близо и само те, монархистите, могат да я поведат към просперитет начело с Романови. Реставрационно-монархическото направление се разделя на „николаевци“, поддържащи княз Николай Николаевич, и „кириловци“, които застават зад княз Кирил Владимирович.

„Откритите монархисти“ също застават зад нуждата от силна и здрава власт. Друг представителен орган на монархистите е Общоруският монархическо-демократичен съюз, който предлага властта да е едновременно в ръцете на царя и народно представителство. Народно-монархическата партия е против всякакви съсловни привилегии, тя се обявява за партия на трудещите се и настоява за създаване на система на корпорации, в които ще бъдат включени всички граждани (може да се направи аналог с корпоративния фашизъм). Русия трябва да бъде възстановена като правова държава, но под върховенството на императора. В крайна сметка, монархистите не успяват нито да се обединят, нито да изготвят единна програма.

Либерално-републиканското направление е

⁷ *Русский Совет*, 1921, с. 3.

представено от кадетите и социалистите. Те са за демократична федеративна република със силна изпълнителна власт, според тях държавата трябва сама да определи намесата си в народното стопанство, отказват се от идеята за връщане на земята и предприятията на бившите им собственици.

През 1922 г. в Париж се провежда съвещание на членовете на Общоруското Учредително събрание, обсъждат се проблеми, свързани с конституционното устройство на Русия.

Кадетите се разделят на две – „десни“ и „леви“, като и едните, и другите имат свои отделни печатни органи. Една от разликите между тях е каква тактика да се избере за продължаване на борбата срещу болшевиките. Едните искат да продължат подкрепата си за бялата армия; други, начело с Павел Милюков и неговата „демократична група“, приемат „нова тактика“ – отказ от въоръжена борба. Водачът на кадетите е и в основата на създаването на Републиканско-демократично обединение, в което влизат представители на левите кадети до десните социалисти. Обединението изготвя и своя „Платформа“ – в Русия трябва да се наложи „демократическа, федеративна република“; издига се лозунгът „Демокрация без Учредително събрание не е демокрация“; настоява се за отказ от комунистическата система на стопанство и др.

„Демократично-социалистическото“ направление е представено основно от есерите и социалдемократите. Лидерът на есерите Владимир Чернов издава в Прага

списание „Революционная Россия“ (1920-1932). На неговите страници се води борба против наложения строй в Русия и се разработват програми за въвеждането на демократична конституция. Есерите издават и известното политическо списание „Современные записки“ (1920-1940) и ежедневника „Воля России“ (1920-1932), който заема лявоцентристка позиция и апелира за установяването на демократична република. Издига се лозунгът „назад към капитализма“, връщане на частната собственост и привличане на чуждестранни капитали⁸.

През 1921 г. в Берлин излиза меншевишкият „Социалистический вестник“. Той се превръща в център на меншевиките зад граница, като на неговите страници пишат едни от най-известните ръководители на тази политическа формация. Вестникът излиза до 1963 г., след неговото спиране в Берлин продължава да се издава в Париж и Ню Йорк⁹. Меншевиките се борят за падане на болшевизма, но не чрез въоръжена борба, за демократизация на съветския строй, установяване на граждански и демократични свободи. Конституционноправовото устройство трябва да се определи от Учредително събрание.

В емигрантските среди се разработват много проекти за бъдещето развитие на Русия, на страниците на периодиката се появяват различни предложения как

⁸ Политические партии России (конец XIX – первая треть XX века). Энциклопедия. М., 1996, с. 126; 562; 505.

⁹ Урилов, И. История российской социал-демократии (меньшевизма). Ч. 1, Источниковедение. М., 2000, 263-266.

да изглежда страната след падането на болшевиизма. Но единна и цялостна програма за конституционно-правовото развитие на Русия не е изработена от нито една политическа група, намираща се в емиграция.

Освен политическите партии, останали извън границите на Русия след гражданската война, конституционните си възгледи излагат и отделни политици, философи, интелегенти, учени. Едни от най-интересните и оригинални виждания за държавата, правата на човека, конституционно-правовите отношения има емиграцията в Париж. Франция привлича много от руските емигранти, в нейната столица живеят и пишат А. Байков, М. Винавер, Н. Тимашев, М. Таубе, Н. Ефремов, М. Вишняк, П. Милюков, П. Струве, С. Франк, С. Булгаков, Н. Бердяев и други.

През 1920 г. в Парижкия университет е открит Руски юридически факултет. В него лекции четат най-известните руски представители на конституционното право. Врати отваря и Френско-Руски институт, където лекциите по конституционното право заемат водещо място. Руските учени четат лекции и в Сорбоната. В Париж съществуват научни организации като Руско философско общество, Тургеневско общество, Религиозно-философска академия.

В Париж работи и известният руски правист Сергей Хесен. Там той публикува своето фундаментално произведение „Проблеми на правовия социализъм“, в което прокарва идеята, че ролята на държавата не е в разрешаването на споровете между гражданите на

основа законите, а в приобщаването на социалните групи към формирането на обща воля. Държавата трябва да е надкласов посредник и по този начин на класовата борба ще се придаде правова форма. Социализмът се различава от либерализма по идеята за потребителското стопанство, което трябва да замени системата на конкуренция и свързаната с нея хегемония на стопанството в обществения живот. По този начин става връщане към Средновековието. Отхвърляйки формалното право на либералната държава, комунизмът отхвърля всякакво право изобщо¹⁰.

П. Милюков играе съществена роля сред емиграцията в Париж. Водачът на кадетите е една от големите фигури в политическия, научния и обществения живот в Русия в началото на ХХ век. Свързва живота си с либерализма и неговото развитие в страната, с борбата за налагане на конституционна форма на управление. Чете лекции в Бостън, Чикаго, София. Връщайки се в Русия през 1905 г., той се включва активно в нейния политически живот, депутат е в III-та и IV-а Държавна Дума. Редактор е на печатния орган на либералите „Речь“. П. Милюков смята, че след 1907 г. в Русия има „лъжеконституционализъм“, който води и до трагедията от 1917 г.¹¹. През 1915 г. е един от инициаторите за създаване на Прогресивния блок. Във Временното правителство е министър на

¹⁰ Цит. по: Кудинов, О. *Конституционные проекты Белого движения и конституционно-правовые теории российской белоэмиграции (1918-1940-е гг.)*. М., 2006, 94-95.

¹¹ За „псевдоконституционализъм“ в Русия след 1905-1907 г. говори и Макс Вебер – Вебер, М. *О России*. М., 2007, 56-104.

външните работи. П. Милюков осъжда остро събитията от октомври 1917 г., активно участва в Бялото движение, а от 1920 г. е в емиграция. Същата година в Лондон издава книгата „Болшевизмът: международна опасност“. Според него и „новата тактика“, която налага, това политическо течение не може да бъде свалено със сила, а трябва да бъде вътрешно преодоляно. След 1917 г. в Русия се наблюдават огромни изменения в социалната структура, отношенията между труда и капитала, затова и са необходими дълбоки икономически и социални реконструкции¹². Конституционните възгледи на П. Милюков най-точно са изложени и систематизирани в брошурата му „Република или монархия“ от 1929 г.

За него най-правилната форма на управление в Русия е републиката: „Демократическата република е не само най-желаният заместител на съветската власт, тя се оказва и най-възможният и за това и най-вероятният“¹³. За П. Милюков републиката е факт от настоящето, понятен за народа. Тази република трябва да е федеративна. След Първата световна война падат три велики монархии: Германската, Австро-Унгарската и Руската и побеждават демокрациите Франция, Англия и САЩ. Смъртното наказание и пълните затвори не говорят за силата на монархията, а за нейната слабост. По същия път са тръгнали и болшевиките. За Съветска Русия П. Милюков казва: „Това е република без народ, република

¹² Политические партии России (конец XIX – первая треть XX века). Энциклопедия. М., 1996, 363-364.

¹³ Милюков, П. *Республика или монархия?* П., 1929, с. 21.

на новото дворянство – комунистическата партия“¹⁴. Според учения в Русия е невъзможно връщането към стария режим. Руската монархия пропуска всички срокове да се реформира като конституционна, което я отличава от западната. Когато в Русия започва да се говори за неограничената власт на монархията, тя започва да се отбранява. Но мерките, които взима, не са юридически, а полицейски и военни. Монархистите смятат, че народът не е готов за демокрация, но П. Милюков им отговаря: „Демократичните учреждения сами възпитават масите. Някоя демокрация няма да се осъществи, ако ние чакаме всяка народна маса да дорасне до пълно политическо съзнание... Когато казваме, че народът сам ще реши своята политическа съдба, това не е гола фраза, а факт“¹⁵.

Тук може да се направи съпоставка с вижданията на П. Милюков за Търновската конституция. За него в България е извършен „политически експеримент“, създава се модерна демократическа конституция, без да са налице културни и политически наслагвания в обществото, които да го подготвят за нейното прилагане. Но П. Милюков приема, че народното представителство никога не може да настъпи прекалено рано, понеже то само в себе си носи достатъчни възпитателни елементи, за да ускори и регулира политическото съзряване. Руският политик се съгласява, че независимо дали България е готова или не за подобна конституция, тя

¹⁴ Пак там, 9-10.

¹⁵ Пак там, 23-24.

влиае изключително благоприятно за нейното развитие. „Но...българската конституция едва е направила своя четвъртвековен юбилей и нейните принципи, колкото и да са далеч от едно действително прилагане, вече са изиграли, най-малко, онази велика и важна роля, че са извадили въпроса за формата на управлението от програмата на опозиционната борба и са съсредоточили тази борба върху въпроса за практическото прилагане на принципите, официално признати от всички...Докато българите имат вяра в жизнеспособността на великите принципи, които те сами са положили в основата на своята конституция, дотогава като цел на тяхната политическа борба ще остава не някакъв държавен преврат, а развитието на политическото самосъзнание на народа в рамките на дадените, съществуващи политически учреждения”¹⁶.

На пръв поглед в книгата на П. Милюков се долавя обичайното леко иронично отношение към българските политици, но то е само привидно: „Ние сме твърде склонни да гледаме отвисоко на „парламентаризма” и на политическия експеримент на „братушките”...това високомерие произлиза от странната славянофилска обида, дето „братушките” предпочетоха политическия опит на Запада пред политическата мъдрост на Изтока”. Руснацитесесъмняват, че европейският парламентаризъм може да даде сносни резултати на такава, наглед малко подготвена почва, като българската¹⁷. Но П.

¹⁶ Милюков, П. *Българската конституция*. С., 2009, 42-43.

¹⁷ Пак там, с. 3.

Милюков прави заключението, че след запознаването с благоприятната роля, която изиграва Търновската конституция за България, ироничното отношение към тия „доморасли законодатели” се заменя с „по-добро чувство”. За това много добре говори един разговор между П. Милюков и С. Вите, който му предлага империята да използва за образец „белгийската или, още по-добре, българската конституция”.

П. Милюков остава един от водещите теоретици на либерализма в Русия. Неговите статии и книги, писани в емиграция, са една своеобразна програма за конституционни преобразувания, които да заменят съветската власт. Целта му, останала за съжаление несбъдната, е налагането на конституционната демокрация. Но историята показва жизнеността на неговите идеи и на либерализма като цяло, които надживяват съветската власт. Именно либералната концепция на конституционализма става определяща при проведените политически преобразувания в постсъветския период¹⁸.

Безспорно една от най-интересните и значими фигури в Париж сред руската емиграция е Н. Бердяев. Отличен познавач не само на руската история, но и на руската душевност, той се нарежда сред най-значимите руски мислители на ХХ век. Напълно може да се съгласим с Исак Паси, който казва: „За Бердяев е наистина трудно да се каже какво е той повече, в коя област неговият

¹⁸ Медушевски, А. Политическая теория российского конституционализма ХХ века. – *Российская история*, 2010, №1, с. 62.

талант се изразява по-силно: във философията, в етиката, в социологията, в политологията или във философската антропология...И ако има цялостна наука за човека, която именно поради своята комплектност може да се нарече хуманистика, несъмнено Бердяев е хуманитарист *par excellence*". Самият той казва, че в него се пресичат духът на военния и духът на монаха – заради баща му, който е военен, и баба му, която е монахиня. Но, безспорно, религиозното надделява у него, Н. Бердяев е религиозен философ, целият му мироглед е такъв. Такива са и неговите възгледи за държавата, за либерализма, за демокрацията, за личността. През 90-те година на XIX век Н. Бердяев се увлича от марксизма, но той никога не става ортодоксален марксист, а е в редиците на така наречените „легални марксисти“. След Октомврийската революция се превръща в един от най-големите критици на болшевиките¹⁹. Арестуван е през 1920 г., разпитва го самият Феликс Дзержински, но е освободен. Две години по-късно напуска страната с „философския кораб“. Първо живее в Берлин, където пише „Новото средновековие“ (1923 г.), а след това се мести в Париж. Там публикува и повечето от своите произведения, като централен проблем в тях е свободата на личността и нейното взаимоотношение с държавата.

За Н. Бердяев най-важното нещо за човек е неговата свобода, той се нарича „син на свободата“ и твърди, че „никакви сили не могат да лишат личността от нейната духовна свобода...Свободата се корени в царството на

19 Бердяев, Н. *Извори и смисъл на руския комунизъм*. С., 1994.

духа, а не в царството на Кесаря. Кесарят не иска да даде свобода никому”²⁰. В държавата човек никога не може да бъде истински свободен, без значение каква форма на управление има в нея. Свободата не е нещо лесно, напротив, тя е трудност и тежест. Свободата не е право, а задължение. Като право тя се приема от либералите, затова при тях се превръща в привилегия на господстващата класа²¹.

Свободата е преди всичко свобода на личността. Личността е границата на властта, границата на властта на държавата, на властта на обществото. Но личността съществува само в този случай, в който човек има свободен творчески дух, над който кесарят е безсилен²².

За Н. Бердяев държавата винаги е царство на кесаря и затова винаги е основана на принудителното властване на човека над човека – независимо дали е монархия или демокрация. По отношение на личността държавата проявява безразличие. Оттук идва и вечният трагичен конфликт между държавата и личността, но личността има много повече ценности отколкото държавата, затова и тя принадлежи на вечността. Н. Бердяев отрича всички съществуващи дотогава форми на управление: монархията, либерализма, демокрацията, социализма. Парламентаризмът и конституционализмът отмират, парламентът узаконява раздора, в него

20 Бердяев, Н. *Судьба России. Царство духа и царство кесаря*. М., 1990, с. 283.

21 Пак там, 284-285.

22 Пак там, с. 287.

доминират „мненията“ над „знанията“, той е фиктивен²³. Но в държавата има и добро, самият Христос учи да се отдава кесаревото на кесаря. Н. Бердяев се съгласява с Владимир Соловьев, че държавата съществува не за да превърне земния живот в рай, а за да му попречи окончателно да се превърне в ад. Държавата спасява човека от колективизма, който поглъща личността, това е една от нейните мисии²⁴. За Н. Бердяев е утопия на земята да се създаде божествена държава, да се смеси земното с божието. Затова и правото има такова огромно значение, „защото е пазител и гаранция за минимум човешка свобода, то предпазва човека живота му да не зависи изцяло от моралните качества, от любовта или омразата на друг човек. За да бъде човек свободен и независим, в основата на държавата трябва да бъдат заложени не само любовта, но и принудата, и правото. В това има висша правда“²⁵.

Много интересни и дълбоки са вижданията на философа за руската революция. Според него болшевиките печелят, защото са реалисти и действат съгласно инстинкта на масите: „В руската революция утописти бяха кадетите, докато болшевиките бяха реалисти...не са ли безсмислени мечтите, че Русия изведнъж може да бъде превърната в правова демократична държава, че руският народ може да

бъде наказан с хуманни приказки да признае правата и свободите на човека, че е възможно чрез либерални мерки да се изкоренят инстинктите за насилие и на потисниците, и на потисканите?...Помогна и фактът, че у руснаците е твърде слабо развито йерархичното чувство, но за това пък – много силна склонността към автократична власт. За никаква правова, конституционна държава руският народ не иска и да чуе“²⁶. Болшевизмът съответства на духовното състояние на руския народ в този момент, състояние на духовен и религиозен разпад. За Н. Бердяев комунизмът се явява неминуемата съдба на Русия, вътрешен етап в съдбата на руския народ²⁷. И точно заради това той не може да бъде унищожен със сила, а трябва да бъде преодолян.

Н. Бердяев е настроен отрицателно срещу либерализма, демокрацията и социализма. Либерализмът и социализмът са относителни и временни начала, тяхната вяра е измамна вяра. Конституции могат да се правят според изискванията на историческия ден, но е безсмислено да се вярва в тях...Правовата държава е нещо твърде относително. И ако в либерализма има вечно начало, то трябва да се търси не в едни или други политически форми, не в една или друга организация на представителство и власт, а в човешките права и свободи²⁸. Демокрацията също не се харесва на Н. Бердяев, според

23 Бердяев, Н. *Новото средновековие*. Т. 2, С., 2003, с. 527, 528, 545.

24 Бердяев, Н. *Философия на неравенството*. Т. 2, С., 2003, с. 70.

25 Пак там, 85-86.

26 Бердяев, Н. *Новото средновековие*. Т. 2, С., 2003, 553-554.

27 Бердяев, Н. *Извори и смисъл на руския комунизъм*. С., 1994, с. 124.

28 Бердяев, Н. *Философия на неравенството*. Т. 2, С., 2003, с. 159.

него „тя създава нивелираща обществена среда, която се стреми напълно да погълне личността и да я подчини на себе си“. Волята на народа е качество, което не може да бъде добито от никакви количествени комбинации. И тъкмо когато демокрацията провъзгласи върховенство на волята на народа, се оказва, че воля на народа липсва, тя е мъртва. Демокрацията е безнадеждно търсене на мъртвата народна воля. Свободата е аристократична, а не демократична, тя е насочена към личността, а не към масите²⁹. Към социализма Н. Бердяев се отнася с голяма критика, защото той се опитва да замени религията: „Днес социализмът навлиза в света с религиозни претенции, той би искал да бъде все и вся, той изисква към себе си религиозно отношение“³⁰.

По-близки до възгледите на Н. Бердяев са консерватизмът и духовният аристократизъм. Консервативната среда ражда великите творчески индивидуалности, а не демокрацията. Неговият смисъл е в това, че не допуска връщане назад и падане надолу, предпазва от хаоса. За Н. Бердяев тайната на историята е аристократична тайна. Тя се осъществява в малцинството, което носи в себе си духа на вселенското. Аристократичната идея изисква реално господство на най-добрите, а демокрацията – формално господство на всички. Аристокрацията като управление и господство остава висш принцип на обществения живот, единствено достойна за човека утопия³¹.

29 Пак там, 168, 173, 174.

30 Пак там, с. 189.

31 Пак там, 107, 1241 142, 143.

Нужно е хората да преодолеят материалното и да обърнат повече внимание на духовното. Трябва да се търсят истината и правдата, да се търси Бог, а не „десни“ и „леви“ интереси. Политиката трябва да спре да определя критериите за добро и зло, да се преодолее диктатурата на политиката, от която народът се задушаваша и пролива кръв³². Политиката е девет десети лъжа. Трябва да се създадат други форми на организация от типа на недържавните профсъюзи и граждански корпорации. Хората трябва да имат такива обществени отношения, при които свободата ще се превърне в реална общочовешка ценност, а равноправието да не е само между гражданите, но и във взаимоотношението между личност и държава.

Разглеждайки конституционните възгледи на руската емиграция в Париж, не може да не споменем имената и на П. Струве и С. Булгаков. И двамата взимат участие в написването на сборника „Вехи“ (1909 г.), където пише и Н. Бердяев. Наредват се сред противниците на болшевиките и също търсят най-добрата форма на управление за Русия след тяхното падане. П. Струве пропагандира за борба срещу Съветска Русия с всички средства, включително с оръжие. За него капитализмът трябва да се развива свободно в Русия, а на негова основа да се създаде конституционно-демократично устройство. На държавата трябва да се гледа не само като на апарат за принуда, но и като на надкласова организация за ред. Тя е организъм, който в името на културата

32 Пак там, 294-295.

подчинява народния живот на начална дисциплина – основно условие за държавния живот. Държавата дава смисъл и оправдание на културата. П. Струве твърди, че е „западник“, поради което е и националист, и държавник. Конституционализмът, по същност, става народна идея и това се дължи на продължилия толкова дълго абсолютизъм. Още през 1905 г. П. Струве е в основата на изработването на конституционен проект, за който може да се твърди, че е реална програма за построяването на гражданско общество в Русия³³. Той иска да види една „Велика Русия“, не като империя, а като правова държава със свобода на личността, силна правителствена власт и частна инициатива³⁴.

С. Булгаков се нарежда сред водещите обществени дейци в Русия. Професор е по политикономия, един от известните със своите възгледи религиозни философи. И той както Н. Бердяев и П. Струве се увлича от марксизма. През 1903 г. излиза сборникът „От марксизъм към идеализъм“, който явно показва разрива на С. Булгаков с тази теория. А статията от сборника „За социалния идеал“ ни разкрива неговите правови възгледи. Те се пречупени през призмата на теологията. Важният конституционен въпрос – взаимоотношението между църква и държава, се разглежда съвкупно с взаимоотношенията на личността и Бога. За С. Булгаков разделянето на църквата от държавата се отразява добре на първата, но това не

³³ Шпакова, Р. *Макс Вебер о становлении демократии в России*. М., 2003, с. 1.

³⁴ Струве, П. *Политика, культура, религия. Сборник статей*. М., 1997.

означава, че тя се отчуждава от нея. Православието е религия на свободата и затова не трябва да се свързва с реакционните политически стремежи. Той обвинява марксизма, че се опитва да откъсне морала от социалната политика. За С. Булгаков най-важните морално-правови аксиоми са обич към ближния, равенство между хората, свобода. Свободата е идеал на общественото устройство. Правото е свобода, обусловена на равенството. Държавата трябва да се преобрази по изискванията на нравственото съзнание, така ще достигне политическа свобода. Каквато и да е политическата форма на управление, тя е длъжна да пази естествените свещени права на човешката личност: свобода на словото, на съвестта, на събиранията; да изключва всякаква съсловност, която нарушава равенството на хората. Тези права са аксиоми на християнската политика³⁵. В тази статия е и програмата за създаване на „Съюз на християнската политика“ и се развива идеята за „християнски социализъм“. Той се характеризира с две измерения: либерално, което включва културата на уважение към свободата на личността, и социално – грижата за слабите в обществото. При С. Булгаков към тях се прибавя и ролята на християнството, разбира се, в неговия православен модел. Християнският морал трябва да накара държавата да функционира така, че да се спазват правата на човека и най-важното – да се спазва идеалът за свободата на личността. Тук идва

³⁵ Булгаков, С. Неотложная задача (О союзе христианской политики). – Във: *Християнски социализм*. Новосибирск, 1991, 33-34.

ролята и на правото и на неговото зачитане. За С. Булгаков оптималната форма на държавно управление, която ще гарантира правата на хората, е федеративната демократична република. Той отрича капитализма и говори за налагането на социализъм и колективизъм, но не в болшевишките им форми, а за християнски социализъм. Хората трябва да имат право на всеобщо, равно и тайно гласуване, свобода на словото, на събиранията и т.н. Изказва се против насилствената русификация³⁶.

Болшевиките спират демократичното развитие на Русия, а конституционно-правовата държава остава една мечта в умовете на бялата емиграция. Съветският строй със силна ръка зачерква наченките на парламентаризъм и плурализъм в страната. Конституционните възгледи на руската емиграция отразяват реални процеси, показват докъде е стигнала в своето развитие правовата мисъл. Повечето от тях дават адекватни идеи и модели за демократично и конституционно развитие. Ако техните проекти бяха реализирани, Русия, навярно, много бързо щеше да се върне в лоното на европейската политическа култура. Но за съжаление, те остават само на книга и не успяват да променят нищо в държавата, за която са писани.

Днес Съветският съюз не съществува, но написаното от бялата емиграция остава и в голямата си част то е приложимо и актуално. Само трябва да бъде разбрано.

36 Пак там.

CONSTITUTIONAL VIEWS OF THE RUSSIAN EMIGRATION OF THE 1920S

Asya Atanasova

The destiny of many representatives of the Russian intellect is dramatic. During the tsarism a great deal of its representatives are forced to leave Russia because of the impossibility to work legally in their country. When tsarism falls, they have to run again but this time chased by their former co-workers. Thus, the big part of the White emigration is formed. They leave behind a huge legal constitutional heritage in which they express their attitudes on how Russia should develop; how the country should find its place in the European politic life. It is sad that many of the emigrants just find out that their constitutional projects are applicable in the countries where they are developed but not in Soviet Russia.